

قهرمانان حماسی سنتی ترک و حضرت علی

غضنفر قیزی آینور

ترجمه: اکبر سعادتی پور آذر

چکیده:

حوزه فولکلور (halkbilim) در مورد تصویر حضرت علی به عنوان قهرمان حماسی ترک در متون، خیلی کم بررسی شده است. در متون فولکلوریک، حضرت علی معمولاً با ویژگی‌های قهرمانان حماسی ترک مانند دده قورقود، اوغوز خان، ماناس و گاهی هم کوراوغلو توصیف می‌شود. قهرمان ما با فریادهای جنگجویانه‌اش، قدرت بدنی، حالات عصبی و خشمگین، کرامات و معجزات، اسب و شمشیرش یک کل واحد را تشکیل می‌دهد. این متون از جنبه‌های بسیاری قابل بررسی هستند، اما حضرت علی به عنوان تیپ قهرمان حماسی مورد تحقیق قرار نگرفته است. سعی ما در این مقاله این است که بخشی از متون مربوط به حضرت علی را بررسی کند، با تکیه بر سنت قهرمانی حماسی ترک و مقایسه با آن، نشان دهد که در متون فولکلوریک، حضرت علی نه به عنوان امام، بلکه بیشتر شبیه به یک قهرمان حماسی ترک توصیف شده است. این کار باعث می‌شود دیدگاه به حضرت علی تغییر کند و هم به عنوان امام و هم به عنوان قهرمان حماسی ترک دیده شود.

کلمات کلیدی: فولکلور، حضرت علی، قهرمان حماسی، اسب قهرمان، شمشیر قهرمان، کرامات قهرمان، تولد قهرمان

استناد (آپا):

غضنفر قیزی، آ. ترجمه: سعادتی پور آذر، ا. قهرمانان حماسی سنتی ترک و حضرت علی. ارومیه: فصلنامه تخصصی

"مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" سال ۰۳، شماره ۱۰، تابستان ۱۴۰۵. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

ایمیل:

aynurqezzenferqizi@yahoo.com

وابستگی:

استاد دانشگاه

Assoc.Prof. Aynur
Gazanfargizi

Email:

aynurqezzenferqizi@yahoo.com

Affiliation:

Assoc.Prof.

TRADITIONAL TURKIC EPIC HEROS AND HZ. ALİ

Abstract:

The subject of Turkic hero image of Hz.Ali is not been reserached in folklore. Generally Hz.Ali compared with the |Turkic heros of Dede Korkut, Oğuz Kağan, Manas and sometimes with Koroghlu and etc in folkloric texts. Hero form a wholeness with yell, power, angry moods, miracles, horse and sword. Despite the texts about Hz.Ali it could be processed in many sides, were researched only from the side of imamate. The task of state to analyze some of the texts about Hz.Ali, and making a comparison, based on the turkic heroic epos tradition, to show that, Hz.Ali described in the folkloric texts not as imam but like Turkic epic hero. In this way the state will change the perspective to accept Hz Ali not only imam, but also as a hero of turkic epos.

We used search scanning and comparison method in the article. In this way we had the chance to access many texts. While writing the article we based not only the texts collected form Azerbaijan, also based on the battletexts (cenkname) collected from Trukey. Generally we applied the batlle texts about Hz.Ali, scinetific articles also.

Key words: Folklore, Hz.Ali, epic hero, horse of hero, sword of hero, miracles of hero, birth of hero.

CITATION (APA):

Gazanfargizi, A. TRADITIONAL TURKIC EPIC HEROS AND HZ. ALİ. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 03, number 10, Summer 2026, ISSN: 3041-8690.

Assoc.Prof. Aynur
Qəzənfərqızı

E-poçt:

aynurqezenferqizi@yahoo.com

Mənsubiyyət:

Dos.Aynur Qəzənfərqızı

Ənənəvi Türk Dastan Qəhrəmanları və Həzrəti Əli

Xülasə:

Xalqşünaslıqda Həzrəti Əlinin mətnlərdə türk dastan qəhrəmanı obrazı mövzusu çox işlənilməmişdir. Xalqşünaslıq mətnlərində Həzrəti Əli adətən Dədə Qorqud, Oğuz Xaqan, Manas, bəzən də Koroğlu və s. kimi türk dastan qəhrəmanlarının xüsusiyyətləri ilə təsvir edilməkdədir. Qəhrəmanımızın nərə çəkəməsi, gücü, əsəbi halları, kəramətləri, atı və qılıncı ilə bir bütöv təşkil etməkdədir. Bir çox cəhətdən işlənilməsi mümkün olan bu mətnlərdə Həzrəti Əli dastan qəhrəmanı tipi olaraq araşdırılmamışdır. Məqaləmizin vəzifəsi Həzrəti Əli haqqındakı mətnlərin bir qismini incələmək, türk dastan qəhrəmanlığı ənənəsini əsas götürərək müqayisə aparıb Həzrəti Əlinin xalqşünaslıq mətnlərində imam kimi deyil, daha çox türk dastan qəhrəmanı kimi təsvir edildiyini göstərməkdir. Bu sayədə məqaləmiz Həzrəti Əliyə baxış bucağını dəyişdirərək ona həm də türk dastan qəhrəmanı kimi baxılmasını təmin edəcəkdir.

Məqaləni yazarkən axtarış-tarama və müqayisə metodlarından istifadə etdik. Bu sayədə bir çox mətnə çatmaq şansı əldə edə bildik. Məqaləmizi yazarkən yalnız Azərbaycandan toplanmış mətnləri deyil, Türkiyədən toplanmış cəngnamələri də əsas götürdük. Lakin düzgün müqayisə apara bilmək üçün türk dastanlarına, Həzrəti Əli haqqında yazılmış cəngnamələrə, elmi məqalələrə də müraciət etdik.

Açar sözlər: Xalqşünaslıq, Həzrəti Əli, dastan qəhrəmanı, qəhrəmanın atı, qəhrəmanın qılıncı, qəhrəmanın kəramətləri, qəhrəmanın doğumu

CITATION (APA):

Qəzənfərqızı, A. Ənənəvi Türk Dastan Qəhrəmanları və Həzrəti Əli. Urmıya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 03, nömrə 10, Yay 2026, ISSN: 3041-8690.

Assoc.Prof. Aynur
Gazanfargizi

E-posta:

aynurqezenferqizi@yahoo.com

Üyelik:

GELENEKSEL TÜRK
DESTAN
KAHRAMANLARI VE
HZ.ALİ

GELENEKSEL TÜRK DESTAN KAHRAMANLARI VE HZ.ALİ

Özet:

Halkbilimşinaslıkta Hz.Ali'nin metinlerde Türk destan kahramanı imajı konusu çok fazla işlenmemiştir. Halkbilim metinlerinde Hz.Ali genellikle Dede Korkut, Oğuz Kağan, Manas bazen de Köroğlu vs. gibi Türk destan kahramanlarının özellikleri ile betimlenmektedir. Kahramanımız nara çekmesi, gücü, sinirli halleri, kerametleri, atı ve kılıcı ile bir bütün oluşturmaktadır. Pek çok açıdan işlenmesi mümkün bu metinlerde Hz.Ali destan kahramanı tipi olarak araştırılmamıştır. Makalemizin görevi Hz.Ali hakkındaki metinlerin bir kısmını incelemek, Türk destan kahramanlığı geleneğini baz alarak kıyaslama yaparak Hz.Ali'nin halkbilim metinlerinde imam gibi değil, daha çok Türk destan kahramanı gibi betimlendiğini göstermektir. Bu sayede makalemiz Hz.Ali'ye bakış açısını değiştirerek ona hem de Türk destan kahramanı gibi bakılmasını sağlayacaktır.

Makaleyi yazarken arama tarama ve kıyaslama metodlarını kullandık. Bu sayede pek çok metine ulaşma şansı bulabildik. Makalemizi yazarken sadece Azerbaycan'dan derlenmiş metinleri değil Türkiye'den derlenmiş cenknameleri de baz aldık. Fakat doğru kıyaslama yapılabilmek için Türk destanlarına, Hz.Ali hakkında yazılmış cenknamelere, bilimsel makalelere de baş vurduk.

Anahtar kelimeler: Halkbilim, Hz.Ali, destan kahramanı, kahramanın atı, kahramanın kılıcı, kahramanın kerametleri, kahramanın doğumu

CITATION (APA):

Gazanfargizi, A. GELENEKSEL TÜRK DESTAN KAHRAMANLARI VE HZ. ALİ. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 03, sayı 10, Yaz 2026, ISSN: 3041-8690.

Giriş

Halkbilimde Hz.Ali hakkında diğer imamlara nazaran daha fazla bilgi ve metin bulunmaktadır. Özellikle, Hz.Ali'nin hak-hukuk davasında adil olduğuna inanılmış, onu diğer imamlara nazaran daha ön plana çıkarmıştır. Halk Hz.Alinin doğru, dürüst, vicdanlı biri olduğunu kabul ettiği için yüzyıllardır onu metinlerinde yaşatmaktadır (Rüstemzade, Zeynalov, 2012: 222). Adalet, doğruluk Türk halk metinlerinde sevimli kahramanlarının en belirgin meziyeti olmuştur. Hz.Ali hakkında metinlerde bir İslam üyesi imajından daha çok mit, yahut destan kahramanı imajını görmekteyiz. Türklerin eski mitlerinde sağladıkları adalet anlayışı ile Hz.Ali'ye şamil etdikleri adillik anlayışını birleştirmişlerdir. Nitekim, 'tarih boyunca mitolojiler vasıtasıyla bize ulaşan adalet imgeleri çok önemlidir. Çünkü mitler sayesinde, toplumsal hayatı oluşturan iradenin ortaya çıkış sürecinde nesnelerin nasıl sınıflandırıldığını, yaşanan toplumda önemli tutulan değerlerin neler olduğunu, nasıl algılandıklarını, bu değerlerle bağlantılı olarak insan hislerinin ifade biçimlerini, kısacası insan hafızasının derinliklerini ortaya çıkarmak mümkün olmaktadır' (Çobanoğlu, 2016, 14). Türk mitolojisinde suçluları cezalandırmak için Atay iyesinin olduğunu ve 666 delisinin de bulunduğunun altını çizmemiz lazım. Türkler bir şekilde suçu, suçluyu cezasız bırakmak istememiştir. Zamanla, eski halk kahramanları ile İslam kahramanları iç içe girmiş, birinin özelliği diğerine şamil edilmiş. Türk destan kahramanlarını az daha peygamberlik seviyesine getirmiş, İslam kahramanlarını bazen eski Türk inançları, bazen de destandaki kahramanlık özellikleri ile birleştirmişler. İnan'a göre de Kazak halk şairleri eski devirlerden kalma destanların kahramanları yerine Hz. Ali, Hamza, Hüseyin gibi İslam kahramanlarını koyarak eski destanlarının bir kısmını İslam büyüklerinin menkıbeleri şekline sokmuşlardır (İnan, 1952, 27-28). İslâmî bir cemiyet kadar Şamani bir toplumun yaşayış ve inanışlarını yansıtan Dede Korkut kitabı, Battal Gâzî ve Oğuz-Nâme gibi eserlerde bu durumu görmek mümkündür (Fırlı, 1991, 88). Hz.Ali hakkındaki metinlerde de durum bundan pek farklı değildir. Türk destan kahramanının özellikleri İslam imamına yansıtılmıştır.

1. Hz.Ali destan kahramanı olarak

Türk destanlarında kahraman imgesi ve konusu çok önemlidir. Hayatı at belinde savaşıp geçmiş bir kavmin kahramanlara olan merakı tesadüf değildir. Destan kahramanları Türk dünyagörüşünü, inanç sistemini, değerlerini kendinde aksettiren imgelerdir. Destanlar Türklerin hayatı, yaşamı, tarihi hakkında çok ciddi bilgi kaynaklarıdır. Her destandaki kahraman mutlaka Türk kültürünün bağırından kopub gelmiştir. Destan kahramanlarının ortak

özellikleri motifler şeklinde ifade edilmektedir. Kılıcı, atı, narası, hızla büyümesi vs. gibi onlarla Alp Tipi destan kahramanlığı motifleri mevcuttur. Mehmet Yardımcı Türk Kahraman Tiplerinin özellikle Alp tipini İslama kadarki dönemlerin kahramanı olarak belirtir: Alp Tipi Türk destanlarında görülen örnek tipdir. Alp; kahraman, yiğit, cesur anlamlarında bir sözcüktür. Eski Türklerin yiğitlerine bu adı vermelerinin ilk koşulu yiğitlik, cesurluk, kişisel üstünlük, kahramanlık ve asalettir. (Yardımcı, 2007, 50). Hz.Ali hakkında metinlerde bu motiflerden pek çoğuyla karşılaştık. Onlardan birisi kırklar motifidir. Türklerin önem verdiği, ona kutsal bir nitelik kazandırdıkları sayıların başında kırk gelmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz kırk günde yürür, kırk günde konuşur, Kaf Dağı'nın etrafını kırk günde dolaşır, verdiği şölende kırk kulaç yüksekliğinde direk diktirir ve kırk masa hazırlatır (Bayat, 1993: 11). Manas destanında ise kırk motifi kahramanın etrafında güç haline gelen kırk alp veya kırk ereni ifade eden bir kavramdır. (Yardımcı, 2007: 55). Alp kişi savaşa genellikle yalnız girmekle birlikte yanında her zaman kırk yoldaşı bulunur (Yardımcı, 2007: 52). Savaşığı zaman Manas'ın yanında kimseye yenilmeyen Alp kişiler vardır (Gülensoy, 2002, 41). Kırk sayısı Türk folklorunda önemli bir yere sahiptir. Özellikle 'kırklar' diye bilinen Hak erenleri tasavvufta sıkça geçer. 'Dünyayı idare eden bu kırk erenin başında kutb, yahut kutbu'laktâb bulunur. Bunların yediler ve üçler gibi üst makamları vardır. Alevî-Bektaşî inanişinde kırklar meclisi vardır. Kırkların başında Hz. Ali bulunuyormuş' (Pala, 1995:326).

Bir diğer dikkatçekici motif uyku ya da uyumadır. Kahramanlar genelde uzun süreli uyur, uyanınca uykularında bir mucize gerçekleşir. Azerbaycan aşk hikayelerinde de Gurbani ve Aşık Abbas derin uykuya daldıktan sonra uyanınca hem aşık olup saz çalabiliyorlar, hem de Buta verilmiş oluyor (Tehmasip, 1979, 263). Hz. Ali de eski Türk masallarındaki kahramanlar gibi yedi gün uyumaktadır (Rüstemzade, 2012, 65). Kazakların menkıbe ve hikâyelerinde de kahraman yedi gün uyumakta ve düşmanla yedi gün yedi gece güreşmektedir (Yıldırım, 2017, 278-297). Hz.Ali Türk kahraman geleneğini devam ettirdiği için onun bir kadın ile güreşmesi de şarttır. Nitekim, Hz.Ali bir kadın düşmanla güreşmekte ve mağlup ettikten sonra onunla evlenmektedir (Karaoğlu, 2015, 42). Kumuklara ait *Minküllünün yırı*'nda da kahramanımız kadınla güreşmektedir (Acıyev, 2001, 465). Aynı durumu Dede Korkut hikayelerinde Bamsı Beyrek ve Banu Çiçek arasında da görmekteyiz (Anar, 2000: 45). Köroğlu destanında da elimizdeki bir geraylıda kahramanımızın kadın ile güreştiğini ve ona yenildiğini görmekteyiz (Gazanfargızı, 2018: 45). Destan kahramanları hakkındaki diğer motifler hakkında metinler daha yaygın olduğu için onları ayrıca başlıklar halinde işlemeyi uygun bulduk.

2. Hz. Ali'nin Doğumu

Hz. Ali'nin doğumu efsanelere konu olacak şekilde anlatılmaktadır. Rivayete göre Hz. Muhammed'in amcası Abbas ve Haşimoğullarından birçoklarının Kâbe'yi tavaf ettikleri bir sırada, Ebu Talib'in eşi Fatıma'nın doğum sancıları başlar. Ancak onun Beytullah'tan dışarı çıkacak takati kalmaz. Bunun üzerine 'Ey Rabbim doğumumu kolaylaştır.' diye dua eder. Bu sırada, Kâbe'nin duvarı yarılr ve Fatıma kaybolur. Buna şahit olanlar, Kâbe'nin içerisine girerler fakat onu bulamazlar. Üç gün boyunca kendisini kimse göremez. Dördüncü gün olduğunda onun, kucağında Hz. Ali olduğu halde ortaya çıktığı görülür (Sivasî, 1975, 292). Yine Türk destan kahramanı Manas da mucizevi bir şekilde doğmuştur. Burada belirtelim ki, Manas destanı en uzun Türk destanıdır. Manas çoğu zaman Şaman, hatta Orhon Yenisey abideleri ile bile benzerlik teşkil eder (Cemil, 2021, 122). Manas doğduğunda ona adını vermek için dört ulu peygamber gelir, adını verir ve onu kucaklar. Destanda dört ulu peygamberin kimler olduğu belirtilmez: 'Yakup Han, doğan oğlunun adını Dört ulu peygambere Manas koydurdu. Dört ulu peygamber onu kucakladı' (Gülensoy, 2002, 30). Aşağıdaki dizelerde ise İslam peygamberi Hz. Muhammed (sav)'den şu şekilde bahsedilmektedir: 'Mekke'ye girip gittiğinde, çorom, Hazret-i Sultan Peygamber, çorom, Benim yoldaşım olmuştu, çorom' (Gülensoy, 2002, 259). Burada her iki örnekte de kahramanlarımızın doğumunda peygamberimiz bulunmuştur. Halk kahramanlarının doğum süreci peygamberin iştirakı ile kutsallaştırılmıştır.

Bir diğer kaynakta Hz. Muhammed'e Hz. Ali'nin doğumu nasıl gerçekleşti diye sorulduğunda o, 'Allah, yerleri ve gökleri yaratmadan ve hiç bir peygamber gönderilmeden önce, benim ve Ali'nin nurunu yarattığını, daha sonra bin kişinin rüyasında Ali'yi gördüğünü ve putların yüzüstü düşerek insanlara iman geldiğini anlatmaktadır: 'Bu akşam bir şeyler oldu.' dediler ve gaipten bir ses onlara, 'Bu gece Fâtıma bt. Esed'den Ali doğdu diye bir ses işitildi' (Sivasî, 1975, 349). Bir başka rivayete göre Hz. Muhammed, Miraç'tan dönerken Azrâil ile karşılaşır, ona Adem ve melekler yaratılmadan önce ne gördüğünü sorar. O da birisi Batı'da, diğeri Doğu'da kürsü üzerinde oturan iki yiğit genç -Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi- gördüğünü, ellerinde birer tane yeşil değnek ve top olduğunu, topu birbirlerine attıklarını sonra kalkıp gittiklerini söyler. Hz. Muhammed topun kimde kaldığını sorduğunda Azrâil, Batı'da oturanda kaldığını ifade eder. Hz. Muhammed topu oynayanları tanıyıp tanımadığını sorar, Azrail tanımadığını söyler. Bunun üzerine Hz. Muhammed, onların Ali ile kendisi olduğunu söyler. Azrâil topun ne olduğunu sorar, Peygamber, 'Onun Peygamberlik topu olduğunu ve kendisinde

kaldığını' söyler. Azrâil'in Peygamber'in Batı'da, Ali'nin de Doğu'da oturma sebebini sorduğunda ise Hz. Muhammed, 'Ey Azrâil, peygamberlik bende son bulacaktır, Batı tarafında oturmamın nedeni buydu, Ali ise Allah dostlarının ilki olduğundan Doğu tarafında oturuyordu' (Eğri, 2012, 303). Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinden derlenmiş metinlerde Ali'nin 40 sene yeryüzünde gezdikten sonra doğduğuna inanılır: "Ak Dev'in parmağını kesen Alidir. Peygamberin amcaoğludur. Ali kırk yıl dünyada gezdikten sonra olmuş anadan" (Rüstemzade, Zeynalov, 2012, 65). İlginçtir ki, Oğuz Kağan metinlerinde de Tanrı Oğuz'u daha ana karnındayken kendine vali olarak almıştır (Bayat, 1993, 10). Yine Buğra Han hakkında rivayette Muhammed peygamberin bir gün Miracta iken onu karşılayan peygamberlerin arasında birisini tanımadığını ve kimliğini sorduğunu, Cebrailin de peygambere 'Üç yüz sene sonra Türküstan'da İslam'ı yayacak ruh'un olduğunu söylemiştir (Bayat, 1993,10).

Sonuç olarak Türkler destan kahramanlarını kutsamaktan çekinmemişler. Onların doğumunu mucizevi kılmakla aslında kutsamaya çalışmış, kahramanın sıradışı özelliklere sahip olmasına bir nevi hak kazandırmışlar.

3. Hz. Ali'nin Merhameti ve Gücü

Hz. Ali güçlü kuvvetli, bazen de asabi bir destan kahramanı gibi betimlenmenin yanı sıra merhametli, adil olarak da gösterilmektedir. Metinlerden birinde Hz. Ali borçluyu borcundan kurtarmak için kendini köle gibi sattırır (Rüstemzade, Zeynalov, 2012: 219). Sivasi'nin kayıtlarına Hz. Ali köleyi yanına çağırır ve kesik elini bir mendil ile bağlar ve üzerine dua eder. Örtü kaldırıldığında kesik elin eski haline geldiğine şahit olunur (Sivasî, 1975, 395). Alevi-Bektaşî geleneğinde Hz. Ali'nin bazen Hızır suretine bürünerek insanların yardımına koştuğu görülür. Bu durum Pir Sultan Abdal'ın dizelerinde, 'Bin bir adı var bir adı Hızır/ Nerede çağırırsan orada hazır/ Ali padişaktır Muhammed vezir/ Bu fermanı yazan Ali değil mi' şeklinde dile getirilir (Özrelli, 2012, 94). Hızır'ın adı Türk destanlarında sıkça tekrar edilir. Manas'ı bebekliğinde Hızır korur. Yakup Han, Bakay'a dua ederken Hızır'dan söz eder: Sol yanını koca Hızır kollasın, Bakay (Gülensoy, 2002: 32). Halk hikayelerinde de Hızır kahramanlarımızın en iyi koruyucusudur. Manas'ın oğlu Semetey'in adı da dua ederek gelen Hızır tarafından konur. Ak sakallı Hızır ak boz atına biner, elinde asasıyla, toplanan halkın karşısında Semetey'i kucağına alarak adını koyar: Onlar (hiçbir) söz söylemeden durduğunda, Ak Boz atı var olmuş. Asa baston elinde, Ak sakallı bir kişi, Kara Han'ın önüne, Yaklaşıp gelir durdu. Ak sakallı (şöyle) dedi: Bu çocuğun adını, Toplanan halkın bilmiyorsa, Ben (onun) adını koyuvereyim, Ver çocuğunu elime! (Gülensoy, 2002: 301). Önemli Türk destan kahramanlarından Almam

Bet de zor anlarında '*Koca Kıdır (sana) yardımcıdır*' olacağını söyler (Gülensoy, 2002: 66). Kur'ân-ı Kerîm'de de Hızır hakkında bilgi var, hatta Musâ peygamber ile olan macerası anlatılır (Kehf/60-82). Onun darda kalanlara yardım edeceğine dair inancı halk arasında oldukça yaygındır. *Kul bunalmayınca, Hızır yetişmez, Hızır gibi yetişmek* gibi kalıp ifadeler bu düşüncenin mahsulüdür. (Gülensoy, 2002: 246).

Türk kahramanlık destanlarının en önemli motiflerinden birisi de baş kesmek, kan dökmektir. Örneğin, Dede Korkut hikayelerinde de kahramanlar baş kesmeleri ile övünürler. Bu yüzden 'sen başımı kestir, kanımı döktün' (Zeynalov, 1988, 110) şeklinde birbirine şikayet etmeleri tesadüf değildir. Hz.Ali hakkında metinlerde de Ali'nin sinirlenip gavuru kesip biçtiğini görmekteyiz (Rüstemzade, 2012, 50-51). Cenknâmelerde anlatılanlara göre, savaş esnasında Hz. Ali, Allah'ın da yardımıyla çok sayıda insanın bir araya gelerek yapamayacağı birçok işi tek başına gerçekleştirir. Mesela onun Zülfıkarı ile bir saat içerisinde altı yüz kişiyi mağlup ettiği, Tarık-i Zengi komutasındaki ordu ile karşılaştığında ise Zülfikâr'ını yetmiş arşın salıp her vuruşta yüz kırk kâfiri yere serdiği rivayet edilir (Demir, Erden, 2007, 222). Hatta o, savaş başlamadan önce düşmanlarına korku salmak için attığı narayla binlerce insanın ödünün patlamasına ve tüm devlerin kahrolup yer altına çekilmesine neden olur (Demir, Erden, 2007). Bu durumu Manas destanında da görmekteyiz. 'Manas'ın haberi duyuldu, Manas kükredi (ve daha) Beşikte yatarken konuştu: Ak sakalateke Yakup Han, Müslüman yolunu açacağım, Kâfirin malını saçaacağım, Müslüman (için) kurtuluş olacağım!' (dedi) (Gülensoy, 2002, 30-31). Köroğlu da savaşa girmeden önce deli nara atar: 'Bu sözi dedi, bir deli nere çeküb yedi min yetmiş yedi deli Koroğlu'nu dörine cem olub dediler: - Ay Koroğlu, gene neme olub ki, sen deli nara çekdün.?' (Şamil, 2009, 219).

Hz. Ali'nin metinlerdeki kahramanlığının Adem öncesi döneme dayandığını söyleyebiliriz. Nitekim, Faziletname-i Şah-ı Vilâyet adındaki eserde Hz. Ali'nin, Âdem'den otuz dokuz bin üç yüz seksen dokuz sene önce ifritlerin en büyüğünü bağladığından, bu bağı Ali'nin kendisinden başka bir kimsenin çözemediğinden ve birtakım devlerin Ali'nin yüzünü gördüklerinde bayıldıklarından söz edilmektedir (Yörük, 1998, 118). F.Bayat Oğuz Kağan hakkında yazarken Türk kahramanlarının Şaman ile olan ilişkisinden de bahsetmiştir (Bayat, 1993, 12-17). Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinden derlenmiş metinlerde Hz.Ali ve Cinni (Cinli) Cafer adlı metinde Hz.Ali'nin tıpkı bir şaman gibi öteki dünya varlıkları ile kolaylıkla iletişim sağladığını görmekteyiz (Rüstemzade, Zeynalov, 2012, 223). Halk Hz.Ali ve Şaman arasında bağ kurmaktan ve benzetme yapmaktan da çekinmemiştir. Yine Gedebe'nden

derlediğimiz metinlerde Hz.Ali'nin Şaman gibi yer altına indiğini ve cinler ile savaştığını görmekteyiz (Kazımoğlu, İsayeva, 2016, 42). Genellikle, Azerbaycan'dan derlenmiş metinlerde Hz.Ali çok yüksek mertebededir: 'İndi, bala, Ali'ye Allah da diyemeyiz, Allahdan aşağısını da diyemeyiz' (Rüstəmzade, Zeynalov, 2012: 65). Bir diğer metinde Cebrail ve Ali arasında şöyle diyalog geçmekte: '...anandan doğduğunu gözümle görmeseydim, sana Allah derdim' (Rüstəmzade, Zeynalov, 2012: 46). Kahramanı yücelik makamına getirmek Türk destancılık geleneklerindendir. Oğuz Kağan, Dede Korkut, Manas, Köroğlu vs. pek çok kahraman yüce tutulmuş, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olarak kendilerini tanıtmışlar, çoğu zaman peygamberlik mertebesine çıkarılmışlar. Hz.Ali hakkında metinlerde İslami karakter olmasından dolayı kutsallık bir az daha abartılmış olabilir. Örneğin, Hz.Ali hakkındaki metinlerde özellikle Hz.Ali'nin yerin-göğün ağırlığını kaldırabilme gücüne sahip olduğunu görmekteyiz. Hz.Ali ile tüm zamanların en güçlü kahramanı Rüstəm Zal'ı karşı-karşıya getirirler. Rüstəm Zal Hz.Ali'nin gücü karşısında fazla duruş getiremez ve onun dinine geçer (Rüstəmzade, 2012, 44-45). Başka bir rivayetde Salsal pehlivan ile cenge çıkar. Salsal pehlivan ile karşılıklı şart koşarlar. Hz.Ali'nin şartı Salsal'ın onun kılıcını kıpırdatmasıdır. Fakat Salsal bunu yapamaz ve cengi Hz.Ali kazanır, Salsal'ı kılıcı ile ikiye ayırır (Acalov, 2005, 153). Yahut bir diğer metinde Hz.Ali şeytanın bir torbaya doldurduğu dünyanın ağırlığını ilk hamlede kaldıramıyor, ikinci hamlede kaldıramıyor, üçüncü hamlede tüm gücü ile kaldırır fakat Hz.Ali'nin gözüne kan damlar ve dizlerine kadar yere batar. Bundan sonra onun adı Kırmızıgöz Ali olarak kalır (Rüstəmzade, Zeynalov, 2012, 62).

Genellikle, elimizdeki metinlerde Hz.Ali'nin sinirli olduğunu görmekteyiz. Hatta *Seni Ali'nin gazabına gelesin, Seni Zülfikar'ına düçar olasın* bedduaları da vardır. *Atın üzengisine çıkan kan* adlı metinde Ali'nin sinirden gözünün döndüğü anlatılmaktadır: Ali orduya dalıyor. Orada ne denli sinirlenmişse, yemin etmiş ki, kan atının üzengisine çıkanadeğin durmayacağım (Rüstəmzade, 2012: 50-52). *Peygamberden nicat/yardım isteyen şir/aslan* metninde ise Ali'nin sinirlenince canı bir komutanı aslan cildine soktuğunu görmekteyiz. Bu metnin bir diğer özelliği de Hz.Ali'nin zamanötesi bir güce sahip olmasıdır. Zira metinde olay 5 asır öncesinde gerçekleşmiş. Hatta peygamber de metinde bunu dile getirmiş: 'beş asır önce Ali mi vardı? Seni nasıl aslan şekline soksun?' (Rüstəmzade, 2012, 47-49) sorusundan metinlerde Hz.Ali'nin diğer Türk kahramanları gibi zamanlarüstü şeklinde betimlendiğini görmekteyiz.

Genellikle elimizdeki metinlerde Hz.Ali'den birinin yardım istediği zaman ne kadar uzakda olursa olsun gaipen o sesi duyması ve altı aylık yolu hemen gelebilmesidir: ...altı aylık yoldan Ali'nin kulağına seda gelmiş. Kalkıp demiş:

-Kanber, peygamberimiz beni çağırıyor, gidelim.

Kanber de Ali'nin sadık kulu idi. Der:

-Ya Ali, ne bildin?

Der:

-Ağamın sesi kulağıma geldi.

Altı aylık yolu Cenab Ali bir su içim saatde gelir (Rüstemzade, 2012: 50).

Hz.Ali'nin kerametlerinden bahsedilirken de Türk destan kahramanları ile ortak yönlerinin olduğunu görmekteyiz. Kırklar motifi, yerin göğün ağırlığını kaldırabilme gücü, öteki dünya varlıkları ile konuşma, sinirlenince gözünün dönmesi vs. gibi pek çok özellikler Hz.Ali'yi Türk destanlarının kahramanları ile aynı yapar.

4. Döldül ve Zülfikar

Eski Türk destanlarında sevimli kahramanlar genellikle yalnız bırakılmaz, yanında ona sadık, yahut olağanüstü güçlere sahip yardımcılar verilir. Genelde bu yardımcılar at ve ya kılıç olur. Kahramanın atı onun için çok önemlidir. Bazen cenklerde yardımına koşar, bazen de onun dertlerinin tek dineyicisidir. Rivayetlerde Hz.Ali'nin atı Döldül de onun en iyi arkadaşı ve cenklerde bazen başı sıkıştığında yardımcısıdır. İslam Ansiklopedisinde Döldül'ü peygamber efendimizin Hz.Ali'ye hediye ettiği, hızlı koşmayan kıskar olduğu yazmaktadır (Uzun, 1994: 20). Burada belirtelim ki, Manas'ın atı da kısraktır (Yıldız 1995: 82). Halk arasında Döldül güçlü, kuvvetli, çevik, zeki gibi anlamlarla özdeşleşmiştir. 'Cenabı Ali'nin bir atı vardı, adı Döldül idi. İşaret parmağını gösterdiği anda Döldül nerede olsa gelip kedi misali karnını yere dayar ve Hz.Ali'nin rahatça binmesi için uzanmış (Rüstemzade, 2012: 50). Köroğlu destanında kahramanımızın iki atı vardı: Gırat ve Dürat (Şamil, 2009: 26). Türkler arasında atın gücünün Tanrı tarafından verildiğine inanılırdı. Destanlarda kahramanların en büyük yardımcısı atıdır. At destanlarda tıpkı kahraman gibi olağanüstü özelliklere sahiptir. Kahraman atı olmadan hiçbir iş yapamaz. Köroğlu'nun atları Gırat ve Dürat da deryadan çıkmış attan

doğmuştur (Şamil, 2009: 26). Âdetâ, destanlarda zaferin ve mağlubiyetin gerçek sahibi attır (Yardımcı, 2007: 54).

Manas destanında Akkula'nın sahibine adeta bir arkadaş gibi çok yardımcı olduğu betimlenir: 'Ak bayıra konuyorum Ak boz kısrak soyuyorum O Huda'ya yalvarıp Tülöö kılıp sürüyorum Güvercin görürse tüyünü kes Kara yüzün çok öterse dilini kes! Saksığan görürse tüyünü kes! Kara yüzün çok öterse dilini kes! Akılay'ın evine, Töröm gelip açsın de! Sarı suyu döksün de! Kargışı alkış olsun de!' (Yıldız 1995, 279.) Her iki kahramanın atının renginden bahs edilirken beyaz renk zikr edilir. Metindeki 'Ak bayır, Ak boz kısrak', 'Kır veya beyaz renkte olan' ifadelerinde görülen ve zamanın üstünlüğü simgeleyen beyaz renk için Sever'den özetle şunlar ifade edilebilir. Yüksek girişkenlik yol göstermek (aydınlatmak); olumlu anlam için ışıık, saflık, günahsızlık, (masumiyet ve zamansızlık/zamanın hiç işlenmemesi); olumsuz anlam için dehşet, tabiatüstü ve erişilebilir bir kozmik sır (Sever 2003, 261.) Hz. Ali'nin de atı boz/gri ve beyaz renklere sahiptir.

Köroğlu'nun cenklerde bazen galip çıkmasının nedeni Gırat'ın eşsiz hizmetleridir. Köroğlu ne zaman sıkışırsa Gıratı onu içinde bulunduğu durumdan çıkarır. Köroğlu da atına güzel şiirler okumaktan çekinmez:

Varı Koroğlu'nun Gırat'a niyaz,

Deryaler üstünden eder taxtü-taz,

Gırat Koroğlu'nu edüb serferaz,

Düşmenine kesen yolu, Gırat'um (Şamil, 2009: 305).

Manas'ın atı Akkula Manas ile aynı gün dünyaya gelmiştir. Akkula defalarca Manası içine düştüğü zor durumdan çıkarmıştır (Begaliyev: 1968:20, Lipets: 1984:124-127). Hz.Ali hakkındaki metinlerde atı Düldül'ün sahibini düşmandan kurtarmak için bir anda kaybolduğunu (Kazımoğlu, İsayeva, 2016: 44) görmekteyiz. Bunun yanı sıra, Düldül Hz. Ali'nin kırk günlük yolu bir günde aldığı, kırk gün yem yemese, su içmese de güç ve kuvvetinden bir şey eksilmediği, sahibini bırakıp gitmediği, çağırması halinde nerede olsa geldiği ve Hz. Ali haricinde üzerine kimseyi bindirmediği söylenir (Demir, Erdem, 2007, 158).

Türk destan kahramanlarının bir diğer özelliği kılıcıdır. Hz.Ali'nin Zülfikarı da onun yardımcılarındadır. Hz. Ali'nin Zülfikar hakkında, 'Bu kılıca uzan desem beş yüz kulaç uzar,

eğer ejderha ol desem, ejderha olur, eğer od ol desem od olur ve cihânı yakar' dediği kabul edilir. Bir diğer anlatıya göre kılıc düşmanın konumuna göre bazen kırk, bazen de yüz elli arşın uzayabilmektedir. (Demir, Erdem, 2007, 185). Yine elimizdeki metinlerde Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar'ın da bir kayaya sertçe vurulması ile kayanın bir tarafından kırmızı, başka bir tarafından beyaz suyun akmasına sebep olduğu (Kazımoğlu, İsayeva, 2012: 46) yazmaktadır. Hz.Ali'nin kılıcının hikmetini Hayber kalesinin fethi zamanı bir kez daha görmekteyiz. Hz. Ali, Mihrâb'a vurmak üzere kılıcını kaldırdığında, yüce Allah, İsrâfil ve Mikâil'e bütün gücüyle vurabilmesi için, onun kollarını havaya kaldırmalarını emreder. Ali de Mihrâb'a öyle bir vurur ki, zırhıyla birlikte vücudu ikiye ayrılır, atı ikiye bölünür. Hatta Ali'nin kılıcı yerin alt tabakalarına kadar saplanır. Bunun üzerine Allah Cebrail'i kılıcın yeryüzünü ayakta tutan öküze ulaşmasına engel olmasını ister (Karaoğlu, 2015: 48). İlginçtir ki, eski inançta dünyanın bir öküzün üzerinde olmasına inanılır: 'Deyirler dünya Boz öküzün buynuzunda dayanmıştır. Her defa yatıp kalktığında, otlamak için gittiğinde ve ya su içtiğinde titrer, dağlar denize, denizler dağlara dönüşür' (Gazanfar Gurbanov, 2018). Güney Azerbaycan mitlerinde de dünya bir öküzün boynuzları üzerindedir. Öküzün biraz kıpırdanmasıyla da deprem olmaktadır (Yıldırım, 2006, 147). Bu durum Hz.Ali Hakkında metinlerde İslamöncesi motiflerin kullanıldığını göstermektedir. Yine İslamöncesi motiflerle zengin bir diğer Türk destan kahramanı Manas'ın kılıcı da olağanüstü bir niteliğe sahiptir. Kılıcın yapım aşamasında su verilirken birkaç pınarı kurutmuştur. Kılıç aynı zamanda bir atı ikiye bölecek kadar keskinidir. Kılıcın yapılışı kışın iç yağı yazın ise yeşil otlarla sarılmış, son olarak insan kanı damlatılmıştır (Yurdigül, Ayhan, 2018: 1896). Köroğlu'nun da kılıcının adı Misridir. Cenklerde Misri kılıcın gücü ile özellikle düşmanlarına üstünlük sağlaya bildiği görülmektedir. Örneğin Köroğlu'nun Fireng oğlu ile savaşırken okuduğu şiir:

Misri kılıc bağladuram,

Seni çapraz dağladuram,

İnni seni ağladuram,

Fireng oğlu, Fireng oğlu (Şamil, 2009: 258).

Görüldüğü üzere, kahramnın atı ve kılıcı çok önemlidir. Bu iki husus Türk destan kahramanlarının özellikle Alp tipine çok uygundur. Hz.Ali de halkbilim metinlerinde genellikle

atı Düldül ve kılıcı Zülfikar ile anılır. Hz.Ali'nin Atı Düldül ve kılıcı Zülfikar tıpkı diğer destan kahramanlarında olduğu gibi onun en yakın arkadaşlarındandır.

Sonuç

Makalemizde Hz.Ali'yi imamlıktan farklı bir yönü ile Türk Destan Kahramanı olarak inceledik. Hz.Ali'nin Oğuz Kağan, Dede Korkut, Bamsı Beyrek, Manas, Köroğlu gibi kahramanlarla kıyasladık. Ortak özellik olarak at, kılıç, nara atma, keramet sahibi olma, güçlü olma, sinirli olma vs. özelliklerin Hz.Ali'ye de şamil edildiğini görmekteyiz. Bu da Hz.Ali'yi halkbilim metinlerine istinaden dini kimliğinden çıkarıp Türk destan kahramanı kimliğine ait etmektedir. Burada belirtmemiz gereken bir diğer husus Türk destanlarında kahramanların sadece alp tipi değil bilge tipi de olmasına rağmen, halkın Hz.Ali'yi bilge tipe değil alp tipe ait etmesidir.

Halk eski devirlerden kalma destanların kahramanlarına ait özellikleri çok sevdiği Hz. Ali'ye ait ederek onu İslam büyüklerinden biri gibi değil, en mucizevi ve de sevimli destan kahramanı olarak görmek istemiştir.

Hz.Ali hakkındaki metinlerde geleneksel destan motiflerini, kavramlarını açıkça görmekteyiz. Nitekim, Hz.Ali hakkındaki metinlere baktığımız zaman halkın destan motifleri ile süslediğini görmekteyiz. Ali'nin atı Düldül ve kılıcı Zülfikar da kahramanlık destanlarının en önemli motiflerindendir.

Kaynakça

- Acıyev, Abdulhakim. *Kumuklanı yırları*. Mahaçkala: QUP, 2001.
- Bayat, Füzuli. *Oğuz Kağan dastanı*. Bakı: Sabah, 1993.
- Begaliyev, Sapar. *O poetike Eposa Manas*. Frunze: İlim, 1968.
- Öztelli, Cahit. *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Özgür Yayınları, 2012.
- Cemil Adil. *Manas (dastan ve poema)*. Bakı: Elm ve tehsil, 2021.
- Çobanoğlu, Özkul. "Toplumsal ve İktisadi Kökenleriyle Türk Mitolojisi". *Bilim ve Ütopya*. Y.22, S.270. (ss.11-35), 2016.
- Demir, Necati, Erden, Mehmet Dursun. *Hazret-i Ali Cenkleri*, I cilt. Ankara: Destan Yayınları, 2007.

- Eğri, Osman. *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye’de Alevîlik Bektâşilik*, İstanbul: Selçuk Yayınları, 1991.
- Kazımoğlu, Muxtar, İsayeva Sebine. *Gedebey folkloru*. Bakı: Elm ve tehsil, 2016.
- Gülensoy, Tuncer. *Manas Destanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- İnan, Abdülkadir. "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, S. IV, Ankara 1952.
- Karaoğlu, Hamza. "Anadolu’da Hz. Ali Tasavvurları: Kahramanmaraş Örneği” *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2015)
- Kur’an-ı Kerim. Erişim 19 Mart 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/S%C3%A2d-suresi/4011/41-44-ayet-tefsiri>
- Küçükönder, Muhterem. *Ali Kayası*. Yayın Tarihi: 12 May 2017. <https://ansiklopedi.46.web.tr/ali-kayasi/>
- Lipets Rahil. *Obrazı batıra i ego konya v Turko-Mongolskom Epose*. Moskva: Nauka, 1984.
- Tehmasib, Mehemmedhüseyin. *Mehebbet dastanları*. Bakı: Elm, 1979.
- Rüstemzade, İlkin, Zeynalov, Farhad. (2012) *Qarabağ folklor da bir atrixdir*. I cild Bakı: Elm ve tehsil
- Rüstemzade, İlkin. *Qarabağ: folklor da bir tarixdir*. II cilt. Bakı: Elm ve tehsil, 2012.
- Sever, Mustafa. "Edebiyatta Mitolojik ve Arketipik Yaklaşım Tarzları” *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Milli Folklor Yayınları, 2003.
- Şamil Eli. *Koroğlu dastanı (Eli Kamali arxivindeki materiallar)*. Bakı: Elm ve tehsil, 2009.
- Şemseddin Sivasî. *Peygamberimizin Sevgilisi Dört Halifenin Menkıbeleri (Menakib-ı Çehâr Yâr-ı Güzin)*. İstanbul: Saadet Yayınevi, 1975.
- Uzun, Mustafa. (1994). "Düldül". *İslam Ensiklopediyası*. 10.cilt. Ankara: TDV Yayınları.
- Yardımcı, Mehmet, *Destanlar*. Ankara: Ürün Yayınları, 2007.
- Yıldırım, Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.

Yıldırım, Seyfullar. *Kazak halk masalları*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2017.

Yörükân, Yusuf Ziya. *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Yurdigül, Yusuf, Ayhan, Niyazi. «Simgesel Bir İletişim Aracı Olarak Manas Destanının Anıtlştırılması (Bişkek Manas Anıtları Analizi)». *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Ekim 2018 22*(Özel Sayı): 1889-1902.

Zeynalov, Ferhad. *Kitabi Dede Korkut*. Bakı: Yazıcı, 1988.

قهرمانان حماسی سنتی ترک و حضرت علی

موضوع تصویر حضرت علی به عنوان قهرمان ترکی در حوزه فولکلور (halkbilim) تاکنون به اندازه کافی مورد پژوهش قرار نگرفته است. در متون فولکلوریک، حضرت علی معمولاً با ویژگی‌های قهرمانان حماسی ترک مانند دده قورقود، اوغوز خان، ماناس و گاهی کوراوغلو و غیره مقایسه و توصیف می‌شود. قهرمان ما با فریادهای جنگی، قدرت بدنی، حالات خشمگین و عصبی، کرامات و معجزات، اسب و شمشیرش یک کل یکپارچه را تشکیل می‌دهد. با وجود اینکه متون مربوط به حضرت علی از جنبه‌های بسیاری قابل بررسی هستند، تاکنون عمدتاً تنها از منظر امامت مورد تحقیق قرار گرفته‌اند. وظیفه این مقاله تحلیل بخشی از متون مربوط به حضرت علی است؛ با تکیه بر سنت حماسی قهرمانی ترک و انجام مقایسه، نشان دهیم که در متون فولکلوریک، حضرت علی نه به عنوان امام، بلکه بیشتر شبیه به یک قهرمان حماسی ترک توصیف شده است. این رویکرد باعث تغییر دیدگاه به حضرت علی خواهد شد تا او نه تنها به عنوان امام، بلکه همچنین به عنوان قهرمان حماسه‌های ترکی پذیرفته شود.

مقدمه

در حوزه فولکلور، درباره حضرت علی نسبت به دیگر امامان اطلاعات و متون بیشتری وجود دارد. به ویژه، مردم باور داشتند که حضرت علی در دعای حق و عدالت بسیار عادل است و همین باور او را نسبت به دیگر امامان برجسته‌تر کرده است. از آنجایی که مردم حضرت علی را فردی درستکار، صادق و وجدان‌مدار می‌دانستند، قرن‌هاست که او را در متون خود زنده نگه داشته‌اند (Rüstemzade, Zeynalov, ۲۰۱۲: ۲۲۲). (عدالت و راستگویی، برجسته‌ترین فضیلت قهرمانان محبوب در متون مردمی ترک بوده است. در متون مربوط به حضرت علی، بیش از تصویر یک عضو جامعه اسلامی، تصویر یک اسطوره یا قهرمان حماسی را می‌بینیم. ترک‌ها مفهوم عدالت خود در اسطوره‌های قدیمی‌شان را با عدالت نسبت‌داده‌شده به حضرت علی ترکیب کرده‌اند. همان‌طور که گفته شده: «در طول تاریخ، تصاویر عدالت که از طریق اسطوره‌ها به ما رسیده‌اند بسیار مهم هستند. زیرا اسطوره‌ها به ما امکان می‌دهند تا فرآیند پیدایش اراده‌ای که زندگی اجتماعی را شکل می‌دهد، چگونگی طبقه‌بندی اشیاء، ارزش‌های مهم در جامعه، نحوه درک آن‌ها، شیوه بیان احساسات انسانی مرتبط با این ارزش‌ها و به طور خلاصه عمق حافظه انسانی را آشکار کنیم (Çobanoğlu, ۲۰۱۶، ص ۱۴). باید تأکید کنیم که در اسطوره‌شناسی ترک، برای مجازات مجرمان، موجودی به نام «Atay iyesinin» (صاحب عدالت یا نگهبان عدالت) وجود دارد و همچنین ۶۶۶ دیوانه (یا موجودات دیوانه‌وار برای مجازات) نیز ذکر شده است. ترک‌ها به هیچ وجه نمی‌خواستند جرم و مجرم بدون مجازات بماند. با گذشت زمان، قهرمانان مردمی قدیمی با قهرمانان اسلامی درهم‌آمیخته شدند و ویژگی‌های یکی به دیگری نسبت داده شد. قهرمانان حماسی ترک را تقریباً به سطح

پیامبری رساندند و قهرمانان اسلامی را گاهی با باورهای قدیمی ترکی و گاهی با ویژگی‌های قهرمانی حماسی ترکیب کردند. به گفته اینان (İnan)، شاعران مردمی قزاق از دوران‌های قدیمی، به جای قهرمانان حماسی قدیمی، حضرت علی، حمزه و امام حسین را جایگزین کردند و بخشی از حماسه‌های قدیمی خود را به شکل منقبت شخصیت‌های بزرگ اسلامی درآوردند (İnan, ۱۹۵۲، ص ۲۸-۲۷). کتاب دده قورقود که هم زندگی و باورهای جامعه اسلامی و هم جامعه شامانی (شمن‌باور) را منعکس می‌کند، و همچنین آثاری مانند Battal Gâzî و Oğuz-Nâme، این وضعیت را نشان می‌دهند (Fiğlalı, ۱۹۹۱، ص ۸۸). وضعیت در متون مربوط به حضرت علی نیز چندان متفاوت نیست. ویژگی‌های قهرمان حماسی ترک به امام اسلامی نسبت داده شده است

۱. حضرت علی به عنوان قهرمان حماسی

در حماسه‌های ترکی، تصویر و موضوع قهرمان بسیار مهم است. برای قومی که زندگی‌اش را بر پشت اسب و در جنگ گذرانده، علاقه به قهرمانان تصادفی نیست. قهرمانان حماسی، تصاویری هستند که جهان‌بینی ترکی، نظام اعتقادی و ارزش‌های آن را در خود منعکس می‌کنند. حماسه‌ها منابع اطلاعاتی بسیار جدی درباره زندگی، زیست و تاریخ ترک‌ها هستند. قهرمان هر حماسه‌ای حتماً از دل فرهنگ ترک بیرون آمده است. ویژگی‌های مشترک قهرمانان حماسی به صورت موتیف‌ها بیان می‌شود. شمشیر، اسب، فریاد جنگی (nara)، رشد سریع و مانند این‌ها، موتیف‌های قهرمانی تیپ آلپ (Alp tipi) در حماسه‌ها هستند. محمد یاردیمچی تیپ قهرمانی ترک را به ویژه تیپ آلپ را قهرمان دوران پیش از اسلام می‌داند: تیپ آلپ نمونه تیبی است که در حماسه‌های ترک دیده می‌شود. «آلپ» به معنای قهرمان، دلیر، شجاع است. شرط اول اینکه ترک‌های قدیم به دلاوران خود این نام را بدهند، دلاوری، شجاعت، برتری فردی، قهرمانی و نجابت است (Yardımcı, ۲۰۰۷، ص ۵۰). در متون مربوط به حضرت علی با بسیاری از این موتیف‌ها روبرو شدیم. یکی از آن‌ها موتیف «قیرخلار/ ۴۰ تن» است. در میان اعداد مهم برای ترک‌ها که به آن‌ها قداست بخشیده‌اند، عدد چهل در رتبه اول قرار دارد. در حماسه اوغوز خان، اوغوز در چهل روز راه می‌رود، در چهل روز سخن می‌گوید، اطراف کوه قاف را در چهل روز می‌گردد، در ضیافتی که می‌دهد ستونی به ارتفاع چهل کولاج برپا می‌کند و چهل میز آماده می‌سازد (Bayat, ۱۹۹۳: ۱۱). در حماسه ماناس، موتیف چهل به مفهومی اشاره دارد که چهل آلپ یا چهل اری که اطراف قهرمان را قدرت می‌بخشند، بیان می‌کند (Yardımcı, ۲۰۰۷: ۵۵). شخص آلپ معمولاً تنها به جنگ می‌رود اما همیشه چهل یار کنارش هستند (Yardımcı, ۲۰۰۷: ۵۲). در زمان جنگ، اطراف ماناس آلپ‌هایی هستند که به هیچ‌کس شکست نمی‌خورند (Gülensoy, ۲۰۰۲، ص ۴۱). عدد چهل در فولکلور ترک جایگاه مهمی دارد. به ویژه «قیرخلار» که به عنوان حق‌ارن شناخته می‌شوند، در تصوف بسیار تکرار می‌شود. «این کرک اری که جهان را اداره می‌کنند، در رأس‌شان قطب یا قطب‌الاقطاب قرار دارد. آن‌ها مانند هفتگان و سه‌گان مقام‌های بالایی دارند. در باور علوی-بکتاشی مجلسی به نام مجمع قیرخلار وجود دارد. گفته می‌شود که در رأس قیرخلار حضرت علی قرار دارد» (Pala, ۱۹۹۵: ۳۲۶).

یکی دیگر از موتیف‌های قابل توجه، خواب یا خوابیدن است. قهرمانان معمولاً مدت طولانی می‌خوابند و وقتی بیدار می‌شوند، در خواب‌شان معجزه‌ای رخ می‌دهد. در داستان‌های عاشقانه آذربایجان نیز قربانی و عاشیق عباس پس از فرو رفتن در خواب عمیق، وقتی بیدار می‌شوند هم عاشق می‌شوند و ساز می‌زنند و هم بُته (نشانه عشق) به آن‌ها داده می‌شود (Tehmasip, ۱۹۷۹، ص ۲۶۳). حضرت علی نیز مانند قهرمانان داستان‌های قدیمی ترک، هفت روز می‌خوابد (Rüstemzade, ۲۰۱۲، ص ۶۵). در منقبت‌ها و داستان‌های قزاق‌ها نیز قهرمان هفت روز می‌خوابد و با دشمن هفت روز و هفت شب کشتی می‌گیرد (Yıldırım, ۲۰۱۷، ص ۲۷۸-۲۹۷). چون حضرت علی سنت قهرمانی ترک را ادامه می‌دهد، کشتی گرفتن او با یک زن نیز ضروری است. چنان‌که

حضرت علی با یک زن دشمن کشتی می‌گیرد و پس از شکست دادن او با وی ازدواج می‌کند (Karaoğlu, ۲۰۱۵: ۴۲). در ییری (آواز حماسی) مین کوللین مربوط به قوم کوموک نیز قهرمان ما با زن کشتی می‌گیرد (Acıyev, ۲۰۰۱: ۴۶۵). همین وضعیت را در داستان‌های دده قورقود بین بامسی بئیرک و بانو چیچک نیز می‌بینیم (Anar, ۲۰۰۰: ۴۵). در حماسه کوراوغلو نیز در یکی از گرایلی‌های موجود، قهرمان ما با زن کشتی می‌گیرد و به او شکست می‌خورد (Gazanfargızı, ۲۰۱۸: ۴۵). چون متون مربوط به دیگر موتیف‌های قهرمانان حماسی گسترده‌تر است، آن‌ها را جداگانه و تحت عنوان‌های مستقل بررسی کردن مناسب دانستیم.

۲. تولد حضرت علی

تولد حضرت علی به گونه‌ای افسانه‌ای و شگفت‌انگیز روایت می‌شود. بر اساس روایت، هنگامی که عموی پیامبر حضرت محمد (ص)، عباس، و بسیاری از بنی‌هاشم در حال طواف کعبه بودند، درد زایمان همسر ابوطالب آغاز شد. اما او دیگر توان خروج از بیت‌الله را نداشت. در این هنگام دعا کرد: «ای پروردگارم، زایمانم را آسان کن.» در همان لحظه دیوار کعبه شکافته شد و فاطمه ناپدید گردید. کسانی که شاهد بودند به داخل کعبه رفتند اما او را نیافتند. سه روز کسی او را ندید. در روز چهارم، او را در حالی دیدند که حضرت علی را در آغوش دارد و ظاهر شده است (Sivasî, ۱۹۷۵: ۲۹۲). همچنین قهرمان حماسی ترک، ماناس، نیز به شیوه‌ای معجزه‌آسا زاده شده است. اینجا باید اشاره کنیم که حماسه ماناس طولانی‌ترین حماسه ترکی است. ماناس اغلب با شامانیسم و حتی با کتیبه‌های اورخون ینی‌سئی شباهت دارد (Cemil, ۲۰۲۱: ۱۲۲). هنگامی که ماناس به دنیا آمد، برای نام‌گذاری او چهار پیامبر بزرگ آمدند، نامش را گذاشتند و او را در آغوش گرفتند. در حماسه مشخص نشده که این چهار پیامبر بزرگ چه کسانی هستند: «یاکوپ خان، نام پسر تازه متولدشده‌اش را چهار پیامبر بزرگ بر او گذاشتند: ماناس. چهار پیامبر بزرگ او را در آغوش گرفتند» (Gülensoy, ۲۰۰۲: ۳۰). در بیت‌های زیر نیز از پیامبر اسلام حضرت محمد (ص) چنین یاد شده است: «هنگامی که به مکه رفت و آمد می‌کرد، ای یاران، حضرت سلطان پیامبر، ای یاران، یار من شده بود، ای یاران» (Gülensoy, ۲۰۰۲: ۲۵۹). در هر دو نمونه، در زمان تولد قهرمانان ما پیامبر حضور داشته است. فرآیند تولد قهرمانان مردمی با حضور پیامبر مقدس شده است

در منبع دیگری، هنگامی که از حضرت محمد (ص) پرسیده شد تولد حضرت علی چگونه رخ داد، او چنین پاسخ داد که خداوند پیش از آفرینش زمین‌ها و آسمان‌ها و پیش از فرستادن هیچ پیامبری، نور مرا و علی را آفرید؛ سپس هزار نفر در خواب علی را دیدند و بت‌ها به رو افتادند و ایمان به مردم رسید: «این شب چیزی رخ داد» گفتند و از غیب صدایی به آن‌ها رسید: «امشب علی از فاطمه بنت اسد زاده شد» (Sivasî, ۱۹۷۵: ۳۴۹). بر اساس روایت دیگری، حضرت محمد (ص) در بازگشت از معراج با عزرائیل برخورد می‌کند و از او می‌پرسد پیش از آفرینش آدم و فرشتگان چه دیده است. عزرائیل می‌گوید دو جوان دلیر را دیدم که یکی در غرب و دیگری در شرق بر کرسی نشسته بودند - حضرت محمد و حضرت علی - هر کدام چوبی سبز و توپی در دست داشتند، توپ را به یکدیگر پرتاب می‌کردند و سپس برخاستند و رفتند. حضرت محمد پرسید توپ در دست کدام ماند؟ عزرائیل گفت در دست کسی که در غرب نشسته بود. حضرت محمد پرسید آیا آن‌ها را می‌شناسی؟ عزرائیل گفت نه. سپس حضرت محمد گفت آن‌ها علی و خودم بودیم. عزرائیل پرسید توپ چیست؟ پیامبر گفت: «توپ پیامبری است و در دست من ماند.» وقتی عزرائیل دلیل نشستن پیامبر در غرب و علی در شرق را پرسید، حضرت محمد گفت: «ای عزرائیل، پیامبری در من پایان می‌یابد، به همین دلیل در غرب نشستم؛ علی اما نخستین دوست خدا است، بنابراین در شرق نشسته بود» (Eği, ۲۰۱۲: ۳۰۳). در متون گردآوری‌شده از منطقه قره‌باغ آذربایجان باور بر این است که علی پس از چهل سال گشتن بر روی زمین زاده

شد: «علی کسی است که انگشت آک دو (غول سفید) را برید. پسرعموی پیامبر است. علی چهل سال در جهان گشت و سپس از مادر زاده شد» (Rüstemzade, Zeynalov, ۲۰۱۲، ۶۵). جالب است که در متون اوغوز خان نیز خداوند اوغوز را هنوز در شکم مادر به عنوان والی (حاکم) خود پذیرفت (Bayat, ۱۹۹۳، ۱۰). همچنین در روایتی درباره بوغرا خان، هنگامی که پیامبر محمد (ص) در معراج بود، میان پیامبرانی که او را ملاقات کردند یکی را شناخت و از هویتش پرسید؛ جبرئیل به پیامبر گفت: «این روحی است که سیصد سال بعد در ترکستان اسلام را گسترش خواهد داد» (Bayat, ۱۹۹۳، ۱۰).

در نتیجه، ترک‌ها از مقدس شمردن قهرمانان حماسی خود ابایی نداشتند. با معجزه‌آسا کردن تولد آن‌ها، در واقع آن‌ها را تقدیس می‌کردند و به نوعی حق می‌دادند که قهرمان دارای ویژگی‌های خارق‌العاده باشد.

۳. رحمت و قدرت حضرت علی

حضرت علی علاوه بر اینکه به عنوان قهرمانی قدرتمند، نیرومند و گاهی عصبی و خشمگین در حماسه توصیف می‌شود، به عنوان فردی مهربان و عادل نیز نشان داده می‌شود. در یکی از متون، حضرت علی برای نجات بدهکار از بدهی‌اش، خود را مانند برده می‌فروشد (Rüstemzade, Zeynalov, ۲۰۱۲: ۲۱۹). در ثبت‌های سیواسی، حضرت علی برده را نزد خود فرا می‌خواند، دست قطع‌شده‌اش را با دستمالی می‌بندد و بر آن دعا می‌کند. وقتی پارچه برداشته می‌شود، شاهد می‌شویم که دست قطع‌شده به حالت اولیه بازگشته است (Sivasî, ۱۹۷۵، ۳۹۵). در سنت علوی-بکتاشی، گاهی دیده می‌شود که حضرت علی به شکل خضر درمی‌آید و به کمک مردم می‌شتابد. این موضوع در بیت‌های پیر سلطان ابدال چنین بیان شده است: «هزار و یک نام دارد، یکی نامش خضر است / هر جا صدا کنی، آنجا حاضر است / علی پادشاه است، محمد وزیر / این فرمان را علی ننوشته مگر؟» (Özrelli, ۲۰۱۲، ۹۴). نام خضر در حماسه‌های ترکی بسیار تکرار می‌شود. خضر در کودکی ماناس را محافظت می‌کند. یاکوپ خان هنگام دعا برای باکای از خضر سخن می‌گوید: «سمت چپش را خضر بزرگ پاس دارد، باکای» (Gülensoy, ۲۰۰۲: ۳۲). در داستان‌های مردمی نیز خضر بهترین نگهبان قهرمانان ماست. نام پسر ماناس، سیمتای، نیز توسط خضری که با دعا آمده، گذاشته می‌شود. خضر با ریش سفید، بر اسب سفید خود سوار می‌شود، عصایش در دست، در برابر مردم جمع‌شده، سیمتای را در آغوش می‌گیرد و نامش را می‌گذارد: «هنگامی که آن‌ها بدون هیچ سخنی ایستاده بودند، اسب سفید ظاهر شد. مردی با ریش سفید، عصا در دست، به سوی کاراخان آمد و ایستاد. مرد ریش‌سفید گفت: اگر مردم جمع‌شده نام این کودک را نمی‌دانند، بگذار من نامش را بگذارم، کودک را به من بده!» (Gülensoy, ۲۰۰۲: ۳۰۱). یکی از قهرمانان مهم حماسی ترک، آلام بت، نیز در لحظات دشوار می‌گوید: «خضر بزرگ (به تو) یاری‌رسان است» (Gülensoy, ۲۰۰۲: ۶۶). در قرآن کریم نیز درباره خضر اطلاعاتی وجود دارد، حتی ماجرای او با پیامبر موسی (ع) روایت شده است (کهف/۸۲-۶۰). باور به اینکه او به افراد گرفتار کمک می‌کند، در میان مردم بسیار رایج است. عبارت‌های رایج مانند «تا بنده به تنگ نیاید، خضر نمی‌رسد»، «مانند خضر رسیدن» و غیره، نتیجه همین باور است (Gülensoy, ۲۰۰۲: ۲۴۶).

یکی از مهم‌ترین موتیف‌های حماسه‌های قهرمانی ترک، بریدن سر و ریختن خون است. برای مثال، در داستان‌های دده قورقود نیز قهرمانان به بریدن سرها افتخار می‌کنند. به همین دلیل، اینکه به یکدیگر بگویند «تو سرم را بریدی، خونم را ریختی» (Zeynalov, ۱۹۸۸، ۱۱۰) تصادفی نیست. در متون مربوط به حضرت علی نیز می‌بینیم که علی در عصبانیت، کافران را می‌برد و قطعه‌قطعه می‌کند (Rüstemzade, ۲۰۱۲، ۵۱-۵۰). بر اساس آنچه در جنگ نامه‌ها روایت شده، در زمان جنگ، حضرت علی با کمک خداوند کارهایی را به تنهایی انجام می‌دهد که هزاران نفر با هم نمی‌توانند انجام دهند. برای نمونه، گفته می‌شود

که او با ذوالفقار خود در یک ساعت ششصد نفر را شکست داد؛ هنگامی که با سپاه تحت فرمان طارق زنگی روبرو شد، ذوالفقار را هفتاد ارشین (واحد طول) دراز کرد و با هر ضربه، صد و چهل کافر را به زمین انداخت (Demir, Erden, ۲۰۰۷، ۲۲۲). حتی پیش از آغاز جنگ، با فریاد جنگی که می‌کشد، چنان ترسی در دل دشمنان می‌اندازد که هزاران نفر دل‌شان می‌لرزد و همه دیوها نابود شده و به زیر زمین می‌روند (Demir, Erden, ۲۰۰۷). این وضعیت را در حماسه ماناس نیز می‌بینیم: «خبر ماناس پخش شد، ماناس غرید (و بیشتر) در گهواره دراز کشیده بود و سخن گفت: ای یاکوپ خان ریش‌سفید، راه مسلمانان را باز خواهم کرد، مال کافران را پراکنده خواهم ساخت، برای مسلمانان نجات‌بخش خواهم بود» (Gülensoy, ۲۰۰۲، ۳۱-۳۰). کوراوغلو نیز پیش از ورود به جنگ، فریاد جنگی دیوانه‌وار می‌کشد: «این سخن را گفت، یک فریاد دیوانه‌وار کشید و هفت هزار و هفتاد و هفت دیوانه کوراوغلو دور او جمع شدند و گفتند: - ای کوراوغلو، باز چه شده که تو فریاد دیوانه‌وار کشیدی؟» (Şamil, ۲۰۰۹، ۲۱۹).

می‌توان گفت که قهرمانی حضرت علی در متون به دوران پیش از آدم بازمی‌گردد. چنان‌که در اثر «فضیلت‌نامه شاه ولایت»، آمده است که حضرت علی سی و نه هزار و سیصد و هشتاد و نه سال پیش از آدم، بزرگ‌ترین عفریت را بست و این بند را جز خود علی کسی نتوانست باز کند و برخی از دیوان با دیدن چهره علی بیهوش شدند (Yörük, ۱۹۹۸، ۱۱۸). ف. بایات در نوشته‌های خود درباره اوغوز خان، از رابطه قهرمانان ترک با شامان نیز سخن گفته است (Bayat, ۱۹۹۳، ۱۷-۱۲). در متون گردآوری‌شده از منطقه قره‌باغ آذربایجان، در متن «حضرت علی و جنی جعفر» (Cinni Cafer)، می‌بینیم که حضرت علی دقیقاً مانند یک شامان، به راحتی با موجودات جهان دیگر ارتباط برقرار می‌کند (Rüstemzade, Zeynalov, ۲۰۱۲، ۲۲۳). مردم از برقراری ارتباط و تشبیه میان حضرت علی و شامان ابایی نداشتند. همچنین در متون گردآوری‌شده از منطقه گده‌بی، می‌بینیم که حضرت علی مانند شامان به زیر زمین می‌رود و با جن‌ها می‌جنگد (Kazımoğlu, İsayeva, ۲۰۱۶، ۴۲). معمولاً در متون گردآوری‌شده از آذربایجان، حضرت علی در مرتبه بسیار بالایی قرار دارد: «حالا، بچه، به علی نه می‌توانیم بگوییم خدا، نه چیزی پایین‌تر از خدا» (Rüstemzade, Zeynalov, ۲۰۱۲، ۶۵). در متن دیگری، گفت‌وگویی میان جبرئیل و علی چنین است: «... اگر با چشم خود نمی‌دیدم که از مادر زاده شدی، به تو خدا می‌گفتم» (Rüstemzade, Zeynalov, ۲۰۱۲، ۴۶). رساندن قهرمان به مقام والا، از سنت‌های حماسه‌سرایی ترک است. اوغوز خان، دده قورقود، ماناس، کوراوغلو و بسیاری قهرمانان دیگر والا شمرده شده‌اند، خود را نماینده خداوند بر روی زمین معرفی کرده‌اند و اغلب به مرتبه پیامبری رسانده شده‌اند. در متون مربوط به حضرت علی، به دلیل شخصیت اسلامی‌اش، قداست کمی بیشتر اغراق‌آمیز شده است. برای مثال، در متون مربوط به حضرت علی، به ویژه قدرت او در برداشتن وزن زمین و آسمان دیده می‌شود. حضرت علی را در برابر قوی‌ترین قهرمان همه دوران‌ها، رستم زال، قرار می‌دهند. رستم زال در برابر قدرت حضرت علی دوام نمی‌آورد و به دین او می‌گردد (Rüstemzade, ۲۰۱۲، ۴۴-۴۵). در روایت دیگری، با پهلوان سالسال به جنگ می‌رود. با پهلوان سالسال شرط می‌بندند. شرط حضرت علی این است که سالسال شمشیر او را تکان دهد. اما سالسال نمی‌تواند و جنگ را حضرت علی می‌برد و سالسال را با شمشیر خود دو نیم می‌کند (Acalov, ۲۰۰۵، ۱۵۳).

یا در متن دیگری، حضرت علی وزنی را که شیطان در کیسه‌ای پر کرده بود (وزن جهان)، در ضربه اول بر نمی‌دارد، در ضربه دوم نیز بر نمی‌دارد، در ضربه سوم با تمام قدرت برمی‌دارد اما خون به چشمانش می‌ریزد و تا زانو به زمین فرو می‌رود. از آن پس نامش «علی چشم‌سرخ» (Kırmızıgöz Ali) باقی می‌ماند (Rüstemzade, Zeynalov, ۲۰۱۲، ۶۲).

معمولاً در متون موجود، حضرت علی را عصبی و خشمگین می‌بینیم. حتی نفرین‌هایی مانند «به غضب علی گرفتار شوی، به ذوالفقار او دچار شوی» وجود دارد. در متن «خون به زنگ اسبم رسیده»، روایت شده که علی از شدت خشم چشمش خونین شده است: علی به سپاه حمله می‌کند. آن قدر خشمگین شده که سوگند خورده تا خون به زنگ اسبم نرسد، دست از کار نکشم (Rüstemzade, ۲۰۱۲: ۵۲-۵۰). در متن «شیر/اسد که از پیامبر طلب نجات/کمک می‌کند»، می‌بینیم که هنگامی که علی خشمگین می‌شود، فرمانده‌ای حیوانی را به شکل شیر درمی‌آورد. یکی دیگر از ویژگی‌های این متن این است که حضرت علی دارای قدرتی فرازمانی است. زیرا در متن، رویداد پنج قرن پیش رخ داده است. حتی پیامبر نیز در متن این را بیان می‌کند: «پنج قرن پیش علی وجود داشت؟ چگونه تو را به شکل شیر درآورد؟» (Rüstemzade, ۲۰۱۲: ۴۹-۴۷). از این پرسش در متون می‌فهمیم که حضرت علی مانند دیگر قهرمانان ترک، به صورت فرازمانی و فراتر از زمان توصیف شده است.

معمولاً در متون موجود، هنگامی که کسی از حضرت علی کمک می‌خواهد، هر چقدر هم دور باشد، او از غیب صدای او را می‌شنود و راه شش‌ماهه را فوراً می‌پیماید: ... از راه شش‌ماهه صدایی به گوش علی رسید. برخاست و گفت:

• قنبر، پیامبرمان مرا صدا می‌زند، برویم.

قنبر نیز بنده وفادار علی بود. گفت:

• یا علی، از کجا فهمیدی؟

گفت:

• صدای آقایم به گوشم رسید.

حضرت علی راه شش‌ماهه را در یک جرعه آب خوردن طی می‌کند (Rüstemzade, ۲۰۱۲: ۵۰).

هنگام سخن از کرامات حضرت علی نیز می‌بینیم که نقاط مشترک زیادی با قهرمانان حماسی ترک دارد. موتیف قیرخلار، قدرت برداشتن وزن زمین و آسمان، سخن گفتن با موجودات جهان دیگر، چشم خونین شدن از خشم و بسیاری ویژگی‌های دیگر، حضرت علی را با قهرمانان حماسه‌های ترک یکی می‌کند.

۴. دُلْدُل و ذوالفقار

در حماسه‌های قدیمی ترک، قهرمانان محبوب معمولاً تنها گذاشته نمی‌شوند و همراهانی وفادار یا دارای قدرت‌های خارق‌العاده در کنارشان قرار می‌گیرند. اغلب این همراهان اسب یا شمشیر هستند. اسب قهرمان برای او بسیار مهم است. گاهی در جنگ‌ها به کمکش می‌شتابد و گاهی تنها شنونده دردها و غم‌های اوست. در روایات، اسب حضرت علی یعنی دُلْدُل نیز بهترین دوست او و در جنگ‌ها گاهی یاری‌رسانش در لحظات دشوار است. در دانشنامه اسلام آمده که دُلْدُل را پیامبر اکرم (ص) به حضرت علی هدیه داد و اسبی سریع نبود بلکه کوتاه‌قد و چابک بود (Uzun, ۱۹۹۴: ۲۰). اینجا باید اشاره کنیم که اسب ماناس نیز ماده (kısarak) است (Yıldız, ۱۹۹۵: ۸۲). در میان مردم، دُلْدُل با معانی قدرتمند، نیرومند، چابک و هوشمند هم‌معنا شده است. «حضرت علی اسبی داشت به نام دُلْدُل. وقتی انگشت اشاره‌اش را نشان می‌داد، دُلْدُل از هر کجا بود می‌آمد، مانند گربه شکمش را به زمین می‌چسباند و برای اینکه حضرت علی راحت سوار شود، دراز می‌کشید» (Rüstemzade, ۲۰۱۲: ۵۰). در حماسه

کوراوغلو، قهرمان ما دو اسب داشت: قیرات و دورات (Samil, ۲۰۰۹: ۲۶). میان ترک‌ها باور بر این بود که قدرت اسب از سوی خداوند داده شده است. در حماسه‌ها، بزرگ‌ترین یاری‌رسان قهرمانان اسب است. اسب در حماسه‌ها مانند خود قهرمان دارای ویژگی‌های خارق‌العاده است. قهرمان بدون اسبش هیچ کاری نمی‌تواند انجام دهد. اسب‌های کوراوغلو یعنی قیرات و دورات نیز از اسبی که از دریا بیرون آمده زاده شده‌اند (Samil, ۲۰۰۹: ۲۶). گویی در حماسه‌ها، صاحب واقعی پیروزی و شکست اسب است (Yardımcı, ۲۰۰۷: ۵۴).

در حماسه ماناس، آک‌کولا (Akkula) تقریباً مانند یک دوست به صاحبش بسیار کمک می‌کند: «بر آک‌بایرا می‌نشینم، آک‌بوز ماده را سوار می‌شوم، به خدا دعا می‌کنم، تُلُو می‌کنم و می‌رانم. اگر کبوتر ببیند پرهایش را بگن، اگر سیاه‌رویی زیاد آواز بخواند زبانش را ببر! اگر ساکساغان ببیند پرهایش را بگن! اگر سیاه‌رویی زیاد آواز بخواند زبانش را ببر! به خانه آک‌یلای برو، آقام بیاید و در را باز کند! آب زرد را بریزد! نفرین و دعا باشد!» (Yıldız, ۱۹۹۵: ۲۷۹). در هر دو حماسه، از رنگ اسب قهرمانان سخن گفته می‌شود و رنگ سفید ذکر می‌گردد. در عبارت‌های «آک‌باییر، آک‌بوز kisrak»، «کیر یا سفیدرنگ» که در متن آمده و رنگ سفید که نماد برتری زمان است، به طور خلاصه از سور چنین برمی‌آید: راهنمایی با پیش‌روی بالا (روشن کردن)؛ برای معنای مثبت: نور، پاکی، بی‌گناهی (معصومیت و بی‌زمانی/عدم تأثیر زمان)؛ برای معنای منفی: وحشت، فراطبیعی و رازی کیهانی دست‌نیافتنی (Sever, ۲۰۰۳: ۲۶۱). اسب حضرت علی نیز به رنگ بوز/خاکستری و سفید است.

دلیل اینکه کوراوغلو گاهی در جنگ‌ها پیروز می‌شود، خدمات بی‌نظیر قیرات است. هرگاه کوراوغلو در تنگنا قرار گیرد، قیرات او را از آن وضعیت نجات می‌دهد. کوراوغلو نیز از خواندن شعرهای زیبا برای اسبش دریغ نمی‌ورزد:

همه چیز کوراوغلو به قیرات نیاز دارد، از روی دریاها تخت و تاج می‌سازد، قیرات کوراوغلو را سرافراز می‌کند، راه دشمن را می‌برد، ای قیراتم (Samil, ۲۰۰۹: ۳۰۵).

اسب ماناس یعنی آک‌کولا در همان روزی که ماناس به دنیا آمد، زاده شد. آک‌کولا بارها ماناس را از موقعیت‌های دشوار نجات داد (Begaliyev, ۱۹۶۸: ۲۰; Lipets: ۱۲۷-۱۲۴: ۱۹۸۴). در متون مربوط به حضرت علی نیز می‌بینیم که اسب دُلْدُل برای نجات صاحبش از دشمن، ناگهان ناپدید می‌شود (Kazımoğlu, İsayeva, ۲۰۱۶: ۴۴). علاوه بر این، گفته می‌شود که دُلْدُل راه چهل‌روزه را در یک روز طی می‌کند، اگر چهل روز غذا نخورد و آب ننوشد، از قدرت و نیرویش چیزی کم نمی‌شود، صاحبش را ترک نمی‌کند، هر جا که باشد با صدا زدن می‌آید و جز حضرت علی کسی را بر پشت خود سوار نمی‌کند (Demir, Erdem, ۲۰۰۷: ۱۵۸).

یکی دیگر از ویژگی‌های قهرمانان حماسی ترک، شمشیرشان است. ذوالفقار حضرت علی نیز یکی از یاری‌رسانان اوست. درباره ذوالفقار حضرت علی پذیرفته شده که او گفته است: «اگر به این شمشیر بگویم دراز شود، پانصد کولاج دراز می‌شود، اگر بگویم ازدها شود، ازدها می‌شود، اگر بگویم آتش شود، آتش می‌شود و جهان را می‌سوزاند». بر اساس روایت دیگری، شمشیر گاهی چهل ارشین و گاهی صد و پنجاه ارشین دراز می‌شود، بسته به موقعیت دشمن (Demir, Erdem, ۲۰۰۷: ۱۸۵). همچنین در متون موجود آمده که وقتی حضرت علی شمشیر ذوالفقار را محکم به صخره‌ای زد، از یک طرف صخره آب قرمز و از طرف دیگر آب سفید جاری شد (Kazımoğlu, İsayeva, ۲۰۱۲: ۴۶). حکمت شمشیر حضرت علی را بار دیگر در زمان فتح قلعه خیبر می‌بینیم. هنگامی که حضرت علی شمشیر را برای ضربه زدن به (دروازه یا دیوار) بلند کرد، خداوند متعال به اسرافیل و میکائیل

فرمان داد که بازوهای او را بالا نگه دارند تا با تمام قدرت بزند. علی چنان به دروازه یا دیوار زد که بدن دشمن با زره‌اش دو نیم شد، اسبش دو نیم گردید و حتی شمشیر علی تا لایه‌های زیرین زمین فرو رفت. در این هنگام خداوند جبرئیل را فرستاد تا مانع برسد شمشیر به گاوی که زمین را بر پشت خود نگه می‌دارد، شود (Karaoğlu, ۲۰۱۵: ۴۸). جالب است که در باور قدیمی، جهان بر پشت گاوی قرار دارد: «می‌گویند جهان بر شاخ گاو بوز (سفید/خاکستری) تکیه کرده است. هر بار که گاو می‌خوابد و برمی‌خیزد، برای چرا می‌رود یا آب می‌نوشد، زمین می‌لرزد، کوه‌ها به دریا تبدیل می‌شوند و دریاها به کوه» (Gazanfar, ۲۰۱۸: ۲۰۱۸). در اسطوره‌های جنوب آذربایجان نیز جهان بر شاخ‌های گاو است و با کمی حرکت گاو، زلزله رخ می‌دهد (Yıldırım, ۲۰۰۶: ۱۴۷). این نشان می‌دهد که در متون مربوط به حضرت علی، موتیف‌های پیش از اسلام استفاده شده است. همچنین در حماسه ترکی دیگر که غنی از موتیف‌های پیش از اسلام است، یعنی حماسه ماناس، شمشیر قهرمان نیز دارای ویژگی خارق‌العاده است. هنگام آب دادن به شمشیر در مرحله ساخت، چند چشمه را خشک کرد. شمشیر به قدری تیز است که می‌تواند اسبی را دو نیم کند. شمشیر با چربی داخلی در زمستان و علف سبز در تابستان پیچیده شد و در نهایت با خون انسان آب داده شد (Yurdigül, Ayhan, ۲۰۱۸: ۱۸۹۶). شمشیر کوراوغلو نیز میسری نام دارد. در جنگ‌ها، کوراوغلو اغلب با قدرت شمشیر میسری بر دشمنان برتری می‌یابد. برای مثال، شعری که کوراوغلو هنگام جنگ با پسر فرنگ می‌خواند:

شمشیر میسری را بسته‌ام،

تو را شمشیر می‌زنم،

تو را به گریه می‌اندازم،

ای پسر فرنگ، ای پسر فرنگ (Şamil, ۲۰۰۹: ۲۵۸).

همان‌طور که دیده می‌شود، اسب و شمشیر قهرمان بسیار مهم هستند. این دو ویژگی به ویژه برای تیپ آلپ در قهرمانان حماسی ترک بسیار مناسب است. حضرت علی نیز در متون فولکلوریک معمولاً با اسب دلدل و شمشیر ذوالفقار یاد می‌شود. اسب دلدل و شمشیر ذوالفقار حضرت علی، درست مانند دیگر قهرمانان حماسی، نزدیک‌ترین دوستان او هستند.

سخن آخر

در مقاله خود، حضرت علی را از جنبه‌ای متفاوت با امامت، یعنی به عنوان قهرمان حماسی ترک بررسی کردیم. حضرت علی را با قهرمانانی مانند اوغوز خان، دده قورقود، بامسی بئیرک، ماناس و کوراوغلو مقایسه کردیم. به عنوان ویژگی‌های مشترک، می‌بینیم که اسب، شمشیر، فریاد جنگی، کرامت‌داری، قدرت زیاد، خشمگین بودن و مانند این‌ها به حضرت علی نیز نسبت داده شده است. این امر باعث می‌شود که حضرت علی بر اساس متون فولکلوریک، از هویت دینی‌اش خارج شده و به هویت قهرمان حماسی ترک تعلق یابد. نکته دیگری که باید اشاره کنیم این است که در حماسه‌های ترک، قهرمانان نه تنها تیپ آلپ (جنگجو و دلیر) بلکه تیپ حکیم (bilge) نیز وجود دارند، اما مردم حضرت علی را نه به تیپ حکیم، بلکه به تیپ آلپ نسبت می‌دهند.

مردم ویژگی‌های قهرمانان حماسه‌های قدیمی را که بسیار دوست داشتند، به حضرت علی نسبت دادند تا او را نه فقط یکی از بزرگان اسلام، بلکه یکی از معجزه‌آساسترین و محبوب‌ترین قهرمانان حماسی ببینند.

در متون مربوط به حضرت علی، موتیف‌ها و مفاهیم سنتی حماسی را به وضوح می‌بینیم. چنان‌که وقتی به متون مربوط به حضرت علی نگاه می‌کنیم، می‌بینیم که مردم آن‌ها را با موتیف‌های حماسی آراسته‌اند. اسب حضرت علی یعنی دُلْدُل و شمشیرش ذوالفقار نیز از مهم‌ترین موتیف‌های حماسه‌های قهرمانی هستند.

منابع

- Acıyev, Abdulhakim. Kumukları yırları. Mahaçkala: QUP, 2001.
- Bayat, Füzuli. Oğuz Kağan dastanı. Bakı: Sabah, 1993.
- Begaliyev, Sapar. O poetike Eposa Manas. Frunze: İlim, 1968.
- Öztelli, Cahit. Pir Sultan Abdal. İstanbul: Özgür Yayınları, 2012.
- Cemil Adil. Manas (dastan ve poema. Bakı: Elm ve tehsil, 2021.
- Çobanoğlu, Özkul. "Toplumsal ve İktisadi Kökenleriyle Türk Mitolojisi". Bilim ve Ütopya. Y.22, S.270. (ss.11-35), 2016.
- Demir, Necati, Erden, Mehmet Dursun. Hazret-i Ali Cenkləri, I cilt. Ankara: Destan Yayınları, 2007.
- Eğri, Osman. Kitâb-ı Cabbâr Kulu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. Türkiye’de Alevîlik Bektâşilik, İstanbul: Selçuk Yayınları, 1991.
- Kazımoğlu, Muxtar, İsəyeva Sebine. Gedebeý folkloru. Bakı: Elm ve tehsil, 2016.
- Gülensoy, Tuncer. Manas Destanı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- İnan, Abdülkadir. "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. I, S. IV, Ankara 1952.
- Karaoğlu, Hamza. "Anadolu’da Hz. Ali Tasavvurları: Kahramanmaraş Örneği" KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 26 (2015)
- Kur’an-ı Kerim. Erişim 19 Mart 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/S%C3%A2d-suresi/4011/41-44-ayet-tefsiri>
- Küçükönder, Muhterem. Ali Kayası. Yayın Tarihi: 12 May 2017. <https://ansiklopedi.46.web.tr/ali-kayasi/>
- Lipets Rahil. Obrazı batıra i ego konya v Turko-Mongolskom Epose. Moskva: Nauka, 1984.
- Tehmasib, Mehemmedhüseýin. Mehebbet dastanları. Bakı: Elm, 1979.
- Rüstemzade, İlkin, Zeynalov, Farhad. (2012) Qarabağ folklor da bir atrixdir. I cild Bakı:

Elm ve tehsil

Rüstəmzadə, İlkin. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. II cilt. Bakı: Elm ve tehsil, 2012.

Sever, Mustafa. "Edebiyatta Mitolojik ve Arketipik Yaklaşım Tarzları" Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar. Ankara: Milli Folklor Yayınları, 2003.

Şamil Eli. Koroğlu dastanı (Eli Kamali arxivindeki materiallar). Bakı: Elm ve tehsil, 2009.

Şemseddin Sivasî. Peygamberimizin Sevgilisi Dört Halifenin Menkıbeleri (Menakîb-ı Çehâr Yâr-ı Güzin). İstanbul: Saadet Yayınevi, 1975.

Uzun, Mustafa. (1994). "Düldül". İslam Ensiklopediyası. 10.cilt. Ankara: TDV Yayınları.

Yardımcı, Mehmet, Destanlar. Ankara: Ürün Yayınları, 2007.

Yıldırım, Nimet. Fars Mitolojisi Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.

Yıldırım, Seyfullar. Kazak halk masalları. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2017.

Yörükân, Yusuf Ziya. Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Yurdigül, Yusuf, Ayhan, Niyazi. «Simgesel Bir İletişim Aracı Olarak Manas Destanının Anıtlaştırılması (Bişkek Manas Anıtları Analizi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Ekim 2018 22(Özel Sayı): 1889-1902.

Zeynalov, Ferhad. Kitabı Dede Korkut. Bakı: Yazıçı, 1988.